

UOT 336.6

MATERIAL EHTİYATLARININ VƏ MƏSRƏFLƏRİNİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ METODLARI

ƏHMƏDZADƏ MEHMAN İMAMVERDİ oğlu

Sumqayıt Dövlət Universiteti, dosent

e-mail: azmexim18@gmail.com

Açar sözlər: vergi yükü, material ehtiyatları, material məsrəfləri, alternativ qiymətləndirmə üsulları.

İstehsal fəaliyyətini həyata keçirmək üçün sahibkarlar əsas və köməkçi materiallar, yanacaq, komplektləşdirici məmulatlar, ehtiyat hissələri və digər material ehtiyatları alır və hesabatda onların faktiki maya dəyəri üzrə uçotunu aparırlar.

Nəzərə alsaq ki, müəssisələrdə və təşkilatlarda mühasibat uçotu və hesabatı ilə bağlı münasibətlər “Mühasibat uçotu haqqında” Qanunla və “Büdcədən maliyyələşən idarə, müəssisə və təşkilatlarda mühasibat uçotunun planı və onun tətbiqinə dair “Təlimat”la tənzimlənir, onda bu qurumlarda material ehtiyatlarının və məsrəflərinin uçotunun aparılması qaydalarını müəyyənləşdirən qanunvericilik müddəalarını da məhz həmin mənbələrdə axtarmaq lazımdır. Hələ 1995–2004-cü illərdə tətbiq edilmiş “Mühasibat uçotu haqqında” birinci Qanunun 10-cu maddəsinə və Təlimatın “Material ehtiyatları” adlanan 2-ci bölməsinə uyğun olaraq, istehsala silinən material məsrəflərinin uçotu ehtiyatların qiymətləndirilməsinin metodlarından biri ilə (orta maya dəyəri üzrə; vaxta görə birinci alınanların maya dəyəri üzrə; vaxta görə sonuncu alınanların maya dəyəri üzrə) aparılır. Lakin həmin qanunun 1995-ci ildən və təlimatın isə 1998-ci ildən qüvvədə olmasına baxmayaraq, Azərbaycan Respublikası ərazisində fəaliyyət göstərən müəssisələr və büdcədən maliyyələşən təşkilatlar material ehtiyatlarının və məsrəflərinin qiymətləndirilməsinin yeni üsullarının məzmununu və tətbiqi mexanizmini aydınlaşdırma bilmirlər. Mühasibat uçotunun beynəlxalq standartlar əsasında yenidən qurulduğu müasir dövrdə materialların yeni üsullarla qiymətləndirilməsinə maraq daha da artır.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, material ehtiyatları və məsrəfləri uçotda və hesabatda onların faktiki maya dəyəri üzrə əks etdirilir. Faktiki maya dəyərinin müəyyənləşdirilməsi qaydası material qiymətlilərinin növündən, onların təşkilata daxil olması qaydasından və qiymət səviyyəsinin dinamikasından bilavasitə asılıdır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisə tələb olunan materialları fasiləsiz surətdə dəyişilən bazar qiymətləri üzrə əldə edir. Material məsrəflərinin orta maya dəyəri üzrə uçota alınması hesabat göstəricilərinin təhrif olunması və mənfəətin məbləğinin süni surətdə azaldılması ilə nəticələnir [1, 25].

Yuxarıda göstəriləndiyi kimi, “Mühasibat uçotu haqqında” Qanunla material ehtiyatlarının və məsrəflərinin vaxta görə birinci alınanların maya dəyəri və ya FIFO, habelə vaxta görə sonuncu alınanların maya dəyəri və ya LIFO üzrə qiymətləndirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

FIFO metodu (“First-in , first out”) mühasibat dilində “birinci daxil oldu – birinci satıldı” kimi başa düşülür. Bu metoddan istifadə ona əsaslanır ki, əvvəl alınan əmtəə-material ehtiyatları tez satılır və ya sərf olunur.

LIFO (“Last-in, first out”), yəni “axırınıcı alındı-birinci satıldı” metodu axırınıcı alınan vəsaitlərin birinci satılması və ya sərf olunması ideyasına əsaslanır.

Göstərilənlərlə yanaşı, Qərb firmalarında materialların qiymətləndirilməsi üçün daha iki metoddan (HIFO və LOFO) istifadə olunur. Məsələn: bu metodların tətbiq edilməsinə dair Almaniyanın Ticarət Məcəlləsində müvafiq müddəalar vardır. HIFO metodu ən baha qiymətə alınan

materialların, LOFO isə ən ucuz alınan materialların birinci növbədə sərf olunması fərziyyəsinə əsaslanır [4, 74].

Göstərilən metodların tətbiq olunma mexanizmini aydınlaşdırmaq üçün nəzərə alınmalıdır ki, rüb və il ərzində müxtəlif qiymətlər üzrə alınan və istehlak olunan materiallar neftayırma və sement zavodlarının, un dəyirmanlarının, çörək zavodlarının, tikinti müəssisələrinin və tikinti abadlaşdırma tədbirlərini həyata keçirən təşkilatların anbarlarına və ya yeraltı çənlərinə fasiləsiz surətdə daxil olur və istehsal məqsədləri üçün sərf edilir. Buna uyğun olaraq, rüblük və ya illik hesabatlarda faktiki material məsrəflərinin və hesabat dövrünün sonunda material üzrə qalığın yuxarıda nəzərdən keçirilən metodlarla qiymətləndirilməsi qaydasını benzindoldurma məntəqəsinin timsalında aydınlaşdırmaq. Nəzərə alınmalıdır ki, inflyasiya şəraitində müxtəlif qiymətlər üzrə alınan yanacaq məntəqənin çənlərinə axıdılır və oradan satılır. Satılacaq yanacağın maya dəyərini hesablanması üçün hesabat dövrünün əvvəlində və sonunda yanacağın çəndəki qalığının həcmi müəyyənləşdirilməlidir. Yekun məlumatlar cədvəl 1-də verilmişdir.

Cədvəl 1.

İlkin məlumatlar

Tarix	Əməliyyatlar	Miqdar (ton)	Vahidin maya dəyəri (min man.)	Ümumi maya dəyəri (min man.)
1 iyul	Qalıq	20	950,0	19000
10 iyul	Alınmışdır	200	980,0	196000
28 iyul	Alınmışdır	210	920	193200
9 avqust	Alınmışdır	150	1010	151500
25 avqust	Alınmışdır	200	1120	224000
10 sentyabr	Alınmışdır	220	1050	231000
25 sentyabr	Alınmışdır	250	1100	275000
III rüb	Satış üçün cəmi	1250	X	1289700
30 sentyabr	Qalıq	120	X	X

Tələb olunur: yuxarıdakı məlumatlar əsasında yanacaq materialları məsrəflərinin və qalığının maya dəyərini, orta maya dəyərini, FİFO, LİFO, HİFO LOFO metodları ilə hesablamaq.

Ən əvvəl rüb ərzində satılan yanacağın miqdarını hesablayırıq, yəni:

$$20+(200+210+150+200+220+250)-120= 1130 \text{ ton}$$

III rüb ərzində satılan yanacağın maya dəyərini hesablanması.

a) Orta maya dəyəri üzrə: 1 ton yanacağın orta maya dəyərini rüb ərzində satılan yanacağın həcminə vurmaq lazımdır, yəni:

1) $1289700:1250=1031,76 \text{ man}$

2) $1130 \times 1031,76=1165888,8 \text{ min man.}$

b) FİFO üzrə: $(20 \times 950)+(200 \times 980)+(210 \times 920)+(150 \times 1010)+(200 \times 1120)+(220 \times 1050)+(130 \times 1100)= 1157700 \text{ min man.}$

c) LİFO üzrə: $(250 \times 1100)+(220 \times 1050)+(200 \times 1120)+(150 \times 1010)+(210 \times 920)+(100 \times 980)= 1172700 \text{ min man.}$

ç) HİFO üzrə: $(200 \times 1120)+(250 \times 1100)+(220 \times 1050)+(150 \times 1010)+(200 \times 980)+(20 \times 950)+(90 \times 920)= 1179300 \text{ min man.}$

d) LOFO üzrə: $(210 \times 920)+(20 \times 950)+(1020 \times 980)+(150 \times 1010)+(220 \times 1050)+(250 \times 1100)+(80 \times 1120)= 1155300 \text{ min man.}$

III rübün sonunda satılmış yanacaq qalığının maya dəyərini hesablanması:

a) Orta maya dəyəri üzrə:

$120 \times 1031,76=123811,2 \text{ min man.}$

b) FİFO üzrə: $120 \times 1100=132000 \text{ min man.}$

- c) LİFO üzrə:
 $(20 \times 950) + (100 \times 980) = 117000$ min man.
 ç) HİFO üzrə:
 $120 \times 920 = 110400$ min man.
 d) LOFO üzrə:
 $120 \times 1120 = 134400$ min man.

Fərz edək ki, Bakı şəhərində yerləşən benzindoldurma məntəqəsinin istehlakçılara yanacaq satışından əldə etdiyi rüblük gəlirin ümumi məbləği 1695000 min man. olmuşdur.

Müəssisənin yekun göstəricilərinin seçilən uçot üsulundan asılılığını müəyyən etmək üçün yuxarıdakı göstəricilərin köməyi ilə cədvəl quraq. Yekun məlumatlar cədvəl 2-də verilmişdir.

Cədvəl 2.

Çöstəricilərin adı	Orta maya dəyəri	FİFO	LİFO	HİFO	LOFO
Alışdan alınan gəlir (min man.)	1695000	1695000	1695000	1695000	1695000
Satılan yanacağın maya dəyəri (min man.)	1165888,8	157700	172700	179300	155300
Mənfəət (min man.)	529111,2	37300	22300	15700	39700
Mənfəət vergisinin dərəcəsi (%)	20	20	20	20	20
Mənfəət vergisinin məbləği (min man.)	105822,2	107460	104460	103140	107940

Cədvəl məlumatlarından göründüyü kimi, eyni bir müəssisənin məlumatları əsasında hesablanmış göstəricilər (mənfəət və mənfəətdən tutulan verginin məbləği) satılan yanacağın maya dəyərinin hesablanması metodundan bilavasitə asılıdır. Nəzərə alsaq ki, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulan FİFO və LİFO metodlarının tətbiq edilməsi qaydası yerli müəssisələr tərəfindən mənimsənilməyib, onda Azərbaycanın müəssisələrində material məsrəflərinin və qalıqlarının orta maya dəyəri üzrə qiymətləndirilməsi barədə nəticə çıxarmaq mümkündür. İnflyasiya şəraitində pulun qazanılması və kapitalın artırılması problemi ilə qarşılaşan müəssisələr özləri üçün vergi yükünün azaldılmasına səy göstərirlər [3, 24.]. Hesabat göstəricilərini təhrif etmək yolu ilə bu məqsədə nail olan müəssisə rəhbərləri sonrakı auditor yoxlamasının nəticələrindən asılı olaraq, inzibati və ya cinayət məsuliyyətindən qaça bilmirlər.

Lakin yuxarıda nəzərdən keçirilmiş alternativ qiymətləndirmə üsullarının tətbiq edilməsi ilə bağlı məsələ qanunvericilik qaydasında həll edilərsə, müəssisələr onlardan hər hansı birini tətbiq etməklə, vergi yükünün qanuni yolla azaldılmasına nail ola bilərlər. Belə ki, inflyasiya şəraitində fəaliyyət göstərən benzindoldurma məntəqəsi yanacağın maya dəyərini LİFO üzrə uçota alarsa, orta maya dəyəri metodu ilə müqayisədə vergi yükü 1,3 mln. man. azaldı, HİFO üsulunun tətbiq edilməsi nəticəsində isə müəssisənin 2,7 mln. man. vəsaitinə qənaət edilərdi.

Beləliklə, onilliklər ərzində Avropa ölkələri iqtisadiyyatının tənzimlənməsi sahəsində özünün səmərəliliyini təsdiq etmiş alternativ uçot üsullarının Azərbaycan müəssisələri tərəfindən tətbiq edilməsini nəzərdə tutan təlimatın hazırlanmasının zəruriliyi şübhə doğurmur.

Elmi yeniliyi: Qanunvericiliklə təsbit edilmiş qiymətləndirmə üsullarının təcrübədə tətbiqi mexanizmi əsaslandırılmışdır.

Tətbiqi əhəmiyyəti: Firmalarda vergi yükünün azaldılması məqsədilə istifadə edilə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Əhmədzadə M. Biznes plan praktikum. Bakı: Nafta-press, 2010, 60 s.
2. Роберт Н. Антони. Основы бухгалтерского учета. М.: Триада НТТ, 1993, 311с.
3. Крылова Н.С. Как писать бизнес-план. М.: ПРИОР, 1993, 125с.
4. Чернов В. П., Эйсенер Ю.Н. Бизнес-план рабочая книга. СПб.: ЭИС, 2012.

РЕЗЮМЕ

МЕТОДЫ ОЦЕНКИ МАТЕРИАЛЬНЫХ ЗАПАСОВ И ЗАТРАТ

Ахмедзаде М.И.

Ключевые слова: *налоговое бремя, материальные запасы, материальные затраты, альтернативные методы оценки.*

Статья посвящается рассмотрению методов оценки материалов, обеспечивающих снижение налогового бремени экономических субъектов. Указанные методы регулируются нормами бухгалтерского законодательства переходного периода. Вероятность практического использования методов Европейского континентального учета в условиях азербайджанской экономики велика. Изучение альтернативных методов учета, подтвердивших свою эффективность в сфере регулирования экономики Европейских стран, способствует повышению уровня экономического образования в университетах.

SUMMARY

EVALUATION METHODS OF MATERIAL RESOURCES AND EXPENSES

Ahmadzade M.I.

Key words: *tax burden, material resources, material costs, alternativ evaluation methods*

The article is devoted to studying the evaluation methods providing reducing the tax burdien of economic entities. Displayed methods are regulated by the rules of financial accounting legislation of transitional period. Probability of practical use of European continental accounting methods is high in Azerbaijan's economy condition. Studying alternative accounting methods that have confirmed the effectiveness in European countries in the field of economical regulation may allow to raise the level of economic education at universities.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	28.12.2016
	Son variant	27.09.2017